

ANNO PAKT TROCH

ANNO III 2022 - 2025

SAMENWERKINGSAGENDA REGIO NOORDOOST FRYSLÂN

Netwerk Noordoost
pakt troch

ANNO III 2022 - 2025

DECEMBER 2021

Agenda Netwerk NoordOost (ANNO) is een samenwerking van:

WOORD VOORAF

Alleen kun je soms sneller, maar samen kom je verder! Dat weten we als overheidspartners in de regionale samenwerking Agenda Netwerk NoordOost (ANNO) als geen ander. In de regio slaan we de handen ineen met ondernemers, onderwijsinstellingen en maatschappelijk middenveld om de regio verder te brengen. We knijpen onze handen dicht met zoveel bereidheid om met elkaar de schouders er onder te zetten. Zeker als we kijken naar de uitdagingen en transities die we voor de kiezen krijgen. We hebben vertrouwen in die toekomst, omdat we uit het verleden leren dat samenwerken in onze regio loont. Een derde Agenda, Noordoost Fryslân *pakt troch*.

NOORDOOST FRYSLÂN GAAT TOPREGIO VAN HET NOORDEN WORDEN

We zijn *grutsk* op de resultaten die we onder de vlag van ANNO sinds 2012 hebben bereikt. We zetten die lijn dan ook *fol fjoer* door. We hebben daarbij een ambitie geformuleerd die richting geeft. Noordoost Fryslân wil in 2040 de topregio van Noord-Nederland zijn om te wonen, werken en recreëren. Onze ambitie is stevig, en onze samenwerkingsbereidheid ook. Als overheden zien we het zitten om samen met onze samenwerkingspartners de schouders er onder te zetten. Dat hebben we eerder laten zien en dat zijn we weer van plan. ANNO *pakt troch*.

TOPREGIO IS STEVIGE REGIONALE AMBITIE

Als zes overheden hebben we een stevige ambitie voor de regio geformuleerd. De regio Noordoost Fryslân wil topregio zijn in Noord-Nederland als het gaat om wonen, werken en recreëren. We focussen daarbij op *sûn, grien en ûndernimmend* – vitaal, duurzaam en ondernemend. Een uitdagende ambitie, die onze gezamenlijke inzet richting geeft.

Topregio worden betekent de totale transitie van mens en maatschappij vormgeven. Transities zijn uitdagingen waarbij we wel een beeld hebben van de vraagstukken die op ons afkomen, maar nog niet van de antwoorden die we daar op moeten hebben. Hoe gaan we om met de energietransitie, water(beheer), stikstof, circulaire economie, om een paar voorbeelden te noemen.

Complexe onderwerpen, die we met elkaar willen oppakken. Alleen als we inzet, kennis en middelen bundelen kunnen we innovatief tot nieuwe oplossingen komen. De doelen uit de Versnellingsagenda en de triple helix-samenwerking die we daarvoor gemaakt hebben, passen naadloos in deze ambitie.

SAMEN MET PARTNERS UIT DE REGIO

Met deze agenda agenderen we gezamenlijke opgaven waarmee we de ambitie willen realiseren. Vervolgens zoeken

we de samenwerkingspartners op, zoals ondernemers, onderwijsinstellingen, maatschappelijk middenveld en inwoners, bij het uitwerken en uitvoeren van die opgaven. Vanzelfsprekend doen we dat met de samenwerkingspartners waar we al eerder resultaten mee geboekt hebben. Nieuwe uitdagingen vragen wellicht ook om nieuwe partners. We nodigen daarom iedereen van harte uit bij te dragen aan het realiseren van onze ambitie om topregio te worden.

TIDEN HAWWE TIDEN

Vergeleken met de eerste samenwerkingsagenda's ziet het huishoudboekje van de overheden er minder rooskleurig uit. Dat heeft hoe dan ook invloed op de samenwerking en de wijze waarop we onze ambitie kunnen realiseren. Het vraagt inventiviteit en doorzettingsvermogen en dat zijn we bereid te tonen. We weten immers dat we samen verder komen dan alleen.

We geloven in deze samenwerking en ambitie! Het zaadje is geplant. We committeren ons als overheden dan ook voor de lange termijn aan deze ambitie. En iedereen mag weten dat Noordoost Fryslân topregio van het Noorden gaat worden.

Wy klappe net mear mei de hannen yn'e bûse...

Het portefeuillehoudersoverleg regionale samenwerking
Noordoost Fryslân,

Klaas Agricola, burgemeester gemeente Dantumadiel
Oebele Brouwer, burgemeester gemeente Achtkarspelen
Klaas Fokkinga, gebiedsgedeputeerde Provinsje Fryslân
Otto van der Galiën, lid dagelijks bestuur Wetterskip Fryslân
Jeroen Gebben, burgemeester gemeente Tytsjerksteradiel
Johannes Kramer, burgemeester gemeente Noardeast-Fryslân

INHOUD

SAMENWERKINGSAGENDA
REGIO NOORDOOST FRYSLÂN

**PERSPECTIEF
OP LANGERE TERMIJN**

PAGINA 6

**VANZELFSPREKEND
ANNO!**

PAGINA 10

**REGIONALE
ANALYSE**

PAGINA 14

**VISIE EN
AMBITIE**

PAGINA 18

**THEMA'S EN
OPGAVEN**

PAGINA 24

**UITGANGSPUNTEN
VOOR SAMENWERKING**

PAGINA 42

**ORGANISATIE
EN AANSTURING**

PAGINA 46

PERSPECTIEF OP LANGERE TERMIJN

In de regio Noordoost Fryslân kennen we een lange traditie van samenwerken. Gemeenten, provincie en wetterskip werken horizontaal samen om de regio sterk te houden en te maken. We weten wat het oplevert, het gezamenlijk resultaten boeken. We deden het in ANNO I, in ANNO II en doen het in de Versnellingsagenda. We willen de samenwerking nog verder verzilveren door een derde ANNO-periode in te gaan.

REGIO NOORDOOST FRYSLÂN HEEFT GOUD IN HANDEN

ANNO staat voor Agenda Netwerk NoordOost; zes overheden die in een netwerkomgeving met partners een agenda uitvoeren. Een eigen vorm van wat op het provinciehuis een streekagenda heet. Ook na herindeling en ambtelijke reorganisaties zijn er opgaven waar we gedeelde of gezamenlijke belangen hebben en waar we samen een vuist voor willen maken. De samenwerking vraagt om een perspectief op de langere termijn. Lukt het ons om over de korte termijn-problemen van bijvoorbeeld bezuinigingen heen te stappen en nog eens *de lapen gear te smiten* en de samenwerking verder uit te bouwen? We denken van wel, want we zijn *grutsk*, op de regio en op de samenwerking.

BLIK VAN BUITEN

Bij het maken van de derde Agenda hebben we twee wetenschappers gevraagd op onze regio te reflecteren. Prof. dr. Marijn Molema van het FSP deed dat in een bestuurlijk overleg op 5 februari 2021, waarin hij stelde dat de regio Noordoost Fryslân een verhaal nodig heeft waarmee bestuurders de boer op kunnen. Dat kwalitatieve groei het kader zou moeten zijn van deze raamver telling. Waarin hij het onderscheidende karakter van de regio neerzet in drie verhaallijnen. En tenslotte stelt hij dat ANNO III in het verlengde van dat verhaal en die verhaallijnen geformuleerd moet worden.

Prof. Caspar van den Berg van de Rijksuniversiteit Groningen, campus Fryslân stelde in de informerende raadsbijeenkomst van 3 maart (het webinar) dat Noordoost Fryslân als regio goud in handen heeft. Hij geeft aan dat de randvoorwaarden om gezamenlijk meters te maken voorhanden zijn. Ten eerste door de hoge kwaliteit van samenleving en leefomgeving. En ten tweede door een sterk bestuurlijke regionaal ecosysteem.

Beide bijdragen zijn opgenomen in het bijlagenboek.

LEESWIJZER

In deze agenda gaat het op hoofdlijnen over drie zaken: waarom willen we samenwerken, op welke onderwerpen willen we dat doen, en hoe gaan we dat doen.

In de hoofdstukken twee en drie beschrijven we waarom de samenwerking aan de Agenda voor ons vanzelfsprekend is en hoe de regio er in cijfers en feiten uit ziet. Hoofdstuk vier laat zien wat onze visie op de regio is en wat we willen bereiken. In 2040 willen we de topregio zijn in Noord-Nederland als het gaat om wonen, werken en recreëren, met de nadruk op *sûn, grien en ûndernimmend* – vitaal, groen/duurzaam en ondernemend. We willen dat bereiken door gezamenlijk een aantal opgaven op te pakken. Deze zijn omschreven in het vijfde hoofdstuk. De laatste hoofdstukken gaan over het ‘hoe’. De manier waarop we samenwerken zodat we vroegdevol tot resultaten kunnen komen, staan in hoofdstuk 6. De organisatie en aansturing zodat we in een flexibele netwerkstructuur tot resultaten kunnen komen, zijn beschreven in hoofdstuk zeven.

In een (los) bijlagenboek zijn opgenomen:

1. Bijdrage Prof. dr. Marijn Molema, bestuurlijk overleg, 5 februari 2021
2. Bijdrage Prof. Casper van den Berg, informerend webinar, 3 maart 2021
3. Regionale analyse, feiten en cijfers (aanvullend op hoofdstuk 3)
4. Adviezen Opgaventafels

**VANZELF
SPREKEND
ANNO!**

SAMEN MAKEN WE DE REGIO BETER EN MOOIER!

Waarom een Agenda Netwerk Noordoost? We zijn één regio: plattelandsgemeenten met dezelfde uitdagingen en kansen, gelegen tussen en 'afgebakend door' de stedelijke netwerken Leeuwarden, Drachten en Groningen. Een inwoner, bezoeker of werknemer trekt zich niets aan van gemeentegrenzen. Oftewel: vanuit economisch en toeristisch perspectief zijn we een logische regio. Ook vanuit bestuurlijk perspectief zijn we dat. Onze samenwerking gaat met voorlopers van ANNO I en II terug naar de jaren zeventig van de vorige eeuw. Als vier gemeenten, provincie en wetterskip kennen we elkaar, daardoor zijn er korte lijnen en weten we elkaar te vinden. Bovendien (her)kennen beslissers en beleidsmedewerkers van andere overheden ons als regio; we zijn een sterk merk.

We hebben al veel mooie resultaten geboekt. De wapenfeiten variëren van de aanleg van de Centrale As en de ontwikkeling van de dorpsontwikkelingsmaatschappijen in ANNO I tot de mobiliteitscentrale Jobinder en de Regiodeal Versnellingsagenda Noordoost Fryslân in ANNO II. En we ontmoeten elkaar politiek in regionale commissievergaderingen en weten woningbouwafspraken te maken waarbij de regio in de regio zelf ligt. Gemeenten sluiten aan bij de beleidsdoelen van provincie en wetterskip; we helpen elkaar om resultaten te bereiken. Door te koppelen staan we sterker en dat heeft effect in de regio en erbuiten. We hebben een sterk netwerk gebouwd voor opgaven die te complex zijn om solitair op te pakken; er is regionale organisatiekracht. We kunnen die kansenregio worden, als we willen.

WE ZETTEN ALS KANSENREGIO EEN STAP NAAR VOREN

Als overheden formuleren we onze visie met ambitie, en opgaven om die ambitie waar te maken. Dat vormt tezamen de agenda. We kiezen voor een offensieve strategie en we zien onszelf als kansenregio. Samen zijn we proactief en doen we een stap naar voren. Daar betrekken we onze samenwerkingspartners bij. Als we weten waar we voor willen gaan, dan kunnen we de inhoud verder uitwerken.

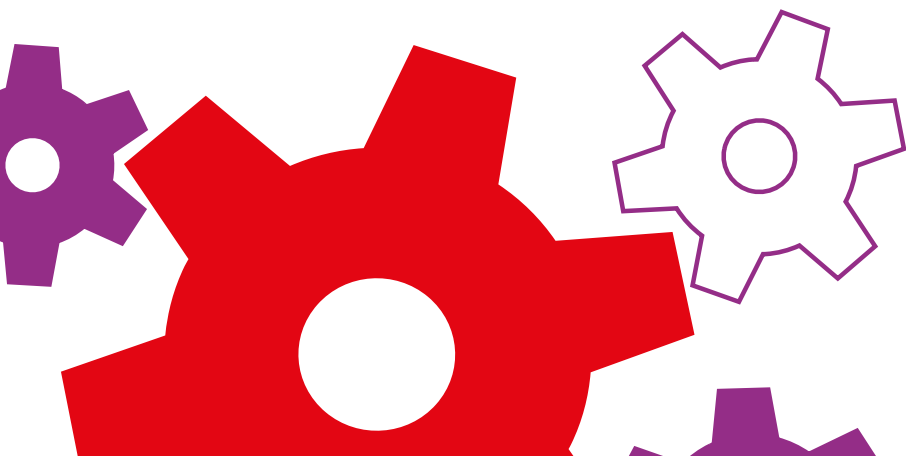
KRACHTEN BUNDELEN

De samenwerking vermindert 'bestuurlijke drukte'. Bovendien maakt eendracht macht: aankloppen in bijvoorbeeld Den Haag namens 125.000 inwoners maakt meer indruk dan voor dertig- of veertigduizend. Dat red je niet altijd als individuele gemeente. Bovendien zullen geldstromen nog meer dan in het verleden regionaal verdeeld worden en hebben we elkaar nodig om externe financiering naar de regio te halen. Massa is kassa. Dat geldt ook voor de middelen die nu nog niet bekend zijn. Bij de start van ANNO I wisten we niet dat de Regiodeal Versnellingsagenda Noordoost Fryslân ons 18 miljoen euro en de Krimp-

status ons 3,5 miljoen euro aan rijksgeld zou opleveren. Middelen om de sociaaleconomische situatie en de leefbaarheid op peil te houden of zelfs te verbeteren. In totaal is er tijdens ANNO II 37,9 miljoen euro beschikbaar gekomen. Dit is inclusief de middelen van de Regiodeal, die ook in de jaren na 2019 uitgegeven worden. Geen gering bedrag wanneer men bedenkt dat we per opgave de financiering hebben moeten zoeken. We hebben bewezen dat we de middelen gaandeweg weten te organiseren, en dat kunnen we nog steeds: we pakken kansen als ze zich voordoen, en weten ze soms zelfs te creëren.

ANNO IS EEN STERK MERK

Last but not least staan we bekend als sterke regio. Dat beeld is er bij de provincie en op ministeries. Onze inzet voor de regio wordt gewaardeerd en dat zien we ook terug in de middelen die we weten te organiseren. Ons imago als regio met organisatiekracht, waar de mens gekenschetst wordt als doorpakker en waar men denkt in mogelijkheden, helpt ons daarbij. Dat maakt dat we de naam Agenda Netwerk NoordOost blijven voeren: ANNO III. Het is ons merk, dat staat voor een eensgezinde en eigengereide samenwerking waarin we met ambitie resultaten weten te boeken. Samen maken we de regio beter en mooier; we zijn een kansenregio!

REGIONALE ANALYSE

FEITEN EN CIJFERS

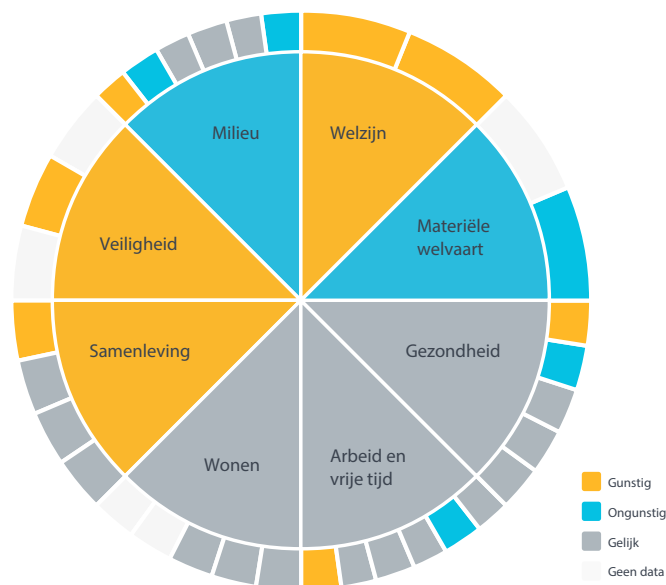
ER IS MEER EN MEER AANDACHT VOOR WELZIJN EN WELVAART

De regio Noordoost Fryslân is gelegen tussen drie stedelijke netwerken en de Waddenzee, bestaande uit dorpen, stad en platteland. Met mooie natuur en mensen die de handen uit de mouwen steken en ondernemend zijn; doorpakkers zijn het, die denken in mogelijkheden. Hoe staat deze regio er voor, en wat zien we op ons afkomen? De cijfers en prognoses maken een analyse mogelijk. Van wat is en wat zou kunnen zijn. Het is de basis om te bepalen waar we naar toe willen. Wat is onze ambitie? Hoe zien we de toekomst van de regio voor ons? Daarvoor moeten we beginnen bij het hier en nu.

BREDE WELVAART ALS MAATSTAF

De data in dit hoofdstuk komen uit de publicatie Regionale Monitor Brede Welvaart Noordoost Fryslân van mei 2021. Na de Brede welvaartsmonitor, die een bredere kijk geeft op ontwikkeling van de regio, volgen sociaal economische en sociaal-culturele trends voor de regio Noordoost Fryslân. Informatie over demografische ontwikkelingen en de verbondenheid in de regio zijn in het bijlagenboek opgenomen.

Brede welvaart Noordoost Fryslân vergeleken met Nederland

Bron: Regionale Monitor Brede Welvaart Noordoost Fryslân, FSP mei 2021

De brede welvaartsmonitor laat zien hoe het met de welvaart in de regio Noordoost Fryslân gesteld is. De monitor past binnen de beweging waar meer en meer aandacht is voor welzijn en welvaart, en niet alleen voor economische groei zoals het aantal banen en het gemiddeld inkomen. Er zijn meer factoren die bepalen of mensen een gevoel van welvaart ervaren. Het FSP duidt die door, in navolging van het CBS, onderscheid te maken tussen brede welvaart 'hier & nu' en brede welvaart 'later'.

Brede welvaart 'hier & nu' verdeelt 33 indicatoren van brede welvaart in 8 thema's, die hierboven in de diagram zijn weergegeven. Brede welvaart 'later' wordt verdeeld in 4 kapitaalvormen: sociaal, menselijk, economisch en natuurlijk kapitaal.

Het FSP concludeert: "Uit het onderzoek blijkt dat de kwaliteit van leven in Noordoost Fryslân hoog is. Dat komt onder andere doordat inwoners een hoog niveau van welzijn ervaren, er veel onderlinge verbondenheid is en omdat mensen zich veilig en tevreden voelen. De regio is kwetsbaar op met name economisch gebied. Er is sprake van een lager gemiddeld inkomen en opleidingsniveau."

De regio Noordoost Fryslân heeft ook te maken met demografische veranderingen, ontwikkelingen die van invloed zijn op de samenstelling van de Mienskip. Informatie over deze demografische trends en ook de manier hoe wij als regio met elkaar verbonden zijn, niet alleen bestuurlijk maar ook voor gebruik van voorzieningen, is opgenomen in het bijlagenboek.

SOCIAAL ECONOMISCHE TRENDS

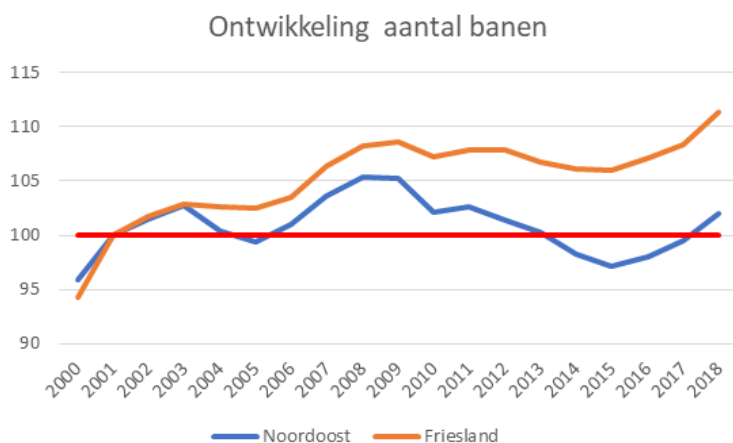
Om het sociaal economische domein te versterken hebben we de Versnellingsagenda. Om te kunnen bepalen welke ambitie we in de volle breedte voor de regio willen formuleren, nemen we trends op dit gebied ook mee in de analyse voor ANNO III.

Wanneer we naar de ontwikkeling van het aantal banen kijken, dan zien we dat de regio zich minder makkelijk herstelt van de dip in 2005 in vergelijking met de provincie in zijn geheel. Waar het aantal banen voor de provincie een forse stijging laat zien, haalt de regio in 2017 pas hetzelfde niveau. Het toont aan dat de regio minder veerkracht heeft. Uit de vitaliteitsscan 2020 blijkt dat het aantal werkzoekenden hoger is in vergelijking met nationale gemiddelden, maar lager dan het provinciale gemiddelde. Ook zijn er minder banen.

Belangrijkste sectoren in Noordoost Fryslân zijn agro-food, bouwnijverheid en industrie (handel/reparatie). De Versnellingsagenda legt de nadruk op deze sectoren, bijvoorbeeld met de Bouwcampus (sector bouw), de Shared Facility Centres (sector industrie) en het FjildLab (agrosector).

We hebben nu nog geen goed zicht op de impact van corona, maar de verwachting is dat deze er zeker zal zijn. De werkloosheid valt nog mee, waarschijnlijk door de dempende werking van regelingen als de NOW en TOZO. De verwachting is dan ook dat het aantal faillissementen – dat in 2020 ‘achterbleef’ bij 2019 – snel gaat toenemen, ook in Noordoost Fryslân.

De regio kenmerkt zich door een nadruk op bouwnijverheid en dat is een sector die ‘laat-cyclisch’ reageert op crises. Dat wil zeggen dat activiteiten die al in de pijplijn zaten wel door gaan, maar dat nieuwe opdrachten afnemen. Ten aanzien van de bouwsector laten de laatste sectorprognoses van de Rabobank zien dat de bouw goed herstelt. Risico’s zijn vooral gelegen in het stikstofdossier dat uitgifte van vergunningen in de weg kan zitten en het tekort aan specialistisch personeel. Wat overeind blijft is dat de werkgelegenheid in NOF relatief sterk afhankelijk is van wat er met de bouwsector gebeurt.

Bron: Provincie Fryslân, *Wurkgelegenheid 2020*

SOCIAAL-CULTURELE TRENDS

We zien een beweging waar meer en meer aandacht is voor welzijn en welvaart en niet alleen voor economische groei. Dat blijkt onder meer uit het toenemende gebruik van de brede welvaartsmonitor, door bijvoorbeeld de provincie in het bestuursakkoord Geluk op één.

Een andere trend is dat het effect van Corona een herwaardering van het landelijk gebied lijkt te zijn. De trek van de (Rand)stad naar het platteland tekent zich voorzichtig af. Het hybride werken, waarbij we niet meer dagelijks op kantoor aanwezig hoeven te zijn maar thuiswerken combineren met kantoorwerken, lijkt het nieuwe normaal te worden. De afstand tussen wonen en werken en de reistijd die we acceptabel vinden, wordt hierdoor groter. We zien hier een voorzichtige trend ontstaan. Deze trend krijgt voorzichtige steun uit onderzoek van CBS, dat laat zien dat in 2020 meer mensen vanuit de Randstad naar de periferie verhuisden dan andersom. Ook voor de COROP regio Noord-Friesland is het verhuissaldo positief, in tegenstelling tot grote delen van de Randstad.

VISIE EN AMBITIE

De visie op de regio staat sinds het begin van ANNO I als een huis. Deze vindt zijn basis in het sociaal economisch masterplan ‘Wonen en werken in netwerken’ van 2010, dat voor ANNO II op onderdelen geactualiseerd is. Deze visie houden we vast, met meer aandacht voor vitaliteit en duurzaamheid; meer aandacht voor *sûn, grien en ûndernimmend* en de brede welvaart voor onze inwoners. De doelen uit de Versnellingsagenda passen naadloos in deze visie. De visie stáát, en dat vraagt om het formuleren van ambitie en opgaven waar je elkaar voor nodig hebt.

ONZE AMBITIE BEPALEN

De visie heeft een lange horizon; verandert daardoor logischerwijs ook weinig. Maar ... *der moat fjoer yn sitte!* We hebben vuur in de agenda gebracht door onze gezamenlijke ambitie – de stip op de horizon – te formuleren. Hoe ziet de regio Noordoost Fryslân er over vijftien, twintig jaar uit?

VISIE ANNO III

De regio is een vitale regio, en wil dat blijven. Ze wil de demografische transitie keren en naar een toekomstbestendig niveau gaan van onderwijs, zorg, wonen, detailhandel en overige voorzieningen. Zo houden we de leefbaarheid op peil; inwoners ervaren een brede welvaart. De regio kenmerkt zich door een sterke ‘mienskipssin’. Doordat alle partijen in de regio samenwerken maakt de regio haar ambities waar.

De unieke natuurkwaliteiten van de regio zoals Nationale Parken, Nationaal Landschap, Wadden en biotopen bieden volop kansen voor recreatie. In combinatie met optimale bereikbaarheid kan Noordoost Fryslân zich ontwikkelen tot een kwalitatieve woonregio. De regio zet hierbij in op de kracht van de steden in de driehoek Leeuwarden, Drachten en Groningen en het verder verbeteren van de bereikbaarheid over weg, water, spoor en digitaal. Ze zet in op verbetering van het opleidingsniveau van de bevolking en het (kennis)netwerk van ondernemers, onder meer in de Versnellingsagenda.

AMBITIE ANNO III

In 2040 wil Noordoost-Fryslân de topregio zijn waar het goed wonen, werken en recreëren is, met de focus op *sûn, grien en ûndernimmend*.

NOORDOOST-FRYSLÂN, *SÛN, GRIEN EN ÛNDERNIMMEND*

Noordoost Fryslân is in 2040 de topregio van Noord Nederland waar het goed leven is in een groene omgeving. De kwaliteit van leven is hoog en de economie is gezond. De regio is vitaal en toekomst-bestendig en excelleert in duurzame oplossingen. Ondernemers worden uitgedaagd om te experimenteren en innoveren en bieden volop werkgelegenheid op elk niveau.

De omgeving kenmerkt zich nog steeds door rust, ruimte en natuur, en er is ook genoeg te beleven. Cultuur is hierbij een drager en verbinder van onze regio, die zorgt voor een klimaat waarin innovatieve antwoorden op nieuwe uitdagingen gevonden worden. We houden deze kwaliteiten niet meer alleen voor ons zelf, maar zetten Noordoost Fryslân in de etalage.

LAND VAN MOGELIJKHEDEN

Rode draad binnen onze ambitie is dat we proactief inzetten op het vormgeven van onze eigen toekomst, dit doen we als overheden samen

met onze (maatschappelijke) partners. Onze basishouding kenmerkt zich daarbij door duurzaam ondernemerschap: ondernemen op basis van sociale waarden en met oog voor impact op het milieu. Noordoost Fryslân is het land van mogelijkheden; we pakken kansen die er zijn of creëren nieuwe kansen. Er is letterlijk ruimte om te experimenteren en van gebaande paden af te dwalen. Ruimte voor flexibel bouwen, voor zorginnovaties en het ontwikkelen van nieuwe bouwmaterialen en grondstoffen. We dagen ook onze inwoners uit: ambitie wordt beloond, burgerinitiatieven worden gefaciliteerd en we werken met elkaar samen.

BREDE WELVAART

Onderzoeken laten al zien dat onze regio op het gebied van veel brede welvaartsindicatoren in de lift zit en wij willen deze groeicurve doorzetten. Noordoost Fryslân investeert, in aansluiting bij de doelen van de Versnellingsagenda, daarom in de brede welvaart voor alle inwoners. *Sûnens* is hierbij een belangrijk aandachtspunt.

EEN KIJKJE IN DE TOEKOMST **IN 2040...**

... zijn er voor alle doelgroepen voldoende, betaalbare woningen van goede kwaliteit beschikbaar. Ze zijn toekomstbestendig en duurzaam. Er zijn prachtige inbreidingslocaties ontstaan en ook op uitbreidingslocaties is ruimte voor onconventionele nieuwbouw. De voorzieningen zijn bereikbaar en de *mienskip* zorgt voor een sterke sociale binding en dus sociaal kapitaal. Ouderen kunnen blijven wonen in of nabij de plekken waar ze willen in de regio.

Het is aangenaam leven te midden van het coulisselandschap, het Lauwersmeer en de Waddenkust. We hebben een goed onderhouden netwerk van fietsroutes, die zowel recreatief gebruikt wordt als door scholieren en mensen op weg naar het werk. Toeristen genieten van het aanbod van vakantieparken en kleinschalige overnachtingslocaties, die aandacht besteden aan het cultureel erfgoed. Het is prachtig overnachten in oude scholen, molens en fabrieken.

De bermen nodigen bijen en andere insecten uit en geven een prachtige omlijsting aan het landschap. Het landschap wordt geëtaleerd als een schilderij met een rijk aanbod aan culturele activiteiten. Landschapskunst ondersteunt en verbeeldt de geschiedenis van het landschap en de cultuur. Noordoost Fryslân kent haar oorsprong, is daar trots op en draagt dat uit.

Maar de regio is niet alleen gastvrij voor bezoekers. We hebben ook ruimte gecreëerd voor startende ondernemers en industrie die aansluit bij de regio. Dit heeft voor meer werkgelegenheid gezorgd, ook voor hoger opgeleiden. De trek van jongeren naar de Randstad is dan ook al jaren aan het afnemen. Innovatiekracht en ondernemerschap zit in het DNA van Noordoost Fryslân.

Wij hebben als regio daarnaast onze (organisatie-) kracht weten vast te houden door te investeren in een goede ontsluiting, zowel digitaal als op het gebied van mobiliteit. Werknemers in Groningen of zelfs de Randstad kunnen dit goed combineren met landelijk wonen in Noordoost Fryslân. Door daarnaast volop aandacht te besteden aan verduurzaming, behoud van landschap en natuur, biodiversiteit, enzovoorts, kunnen we onze regio met een gerust hart overdragen aan toekomstige generaties.

NOORDOOST FRYSLÂN, DE TOPREGIO VAN HET NOORDEN

Kortom: in 2040 hebben we kansen verzilverd en gecreëerd om in de volle breedte van kwantitatieve groei naar kwalitatieve groei te gaan. Onze inwoners, ondernemers en bestuurders zijn *trochpakkers*, en dat heeft er voor gezorgd dat we van een krimpregio een topregio geworden zijn.

REDENERING VOOR EEN OFFENSIEVE AMBITIE

Hoe komen we tot deze offensieve ambitie? De grootste uitdaging waar we mee te maken krijgen is de demografische transitie: er zullen in de toekomst steeds minder mensen in de regio wonen, en het aandeel ouderen zal relatief groter zijn. Het zet de leefbaarheid en vitaliteit van dorpen en het platteland onder druk: het aantal vrijwilligers en mantelzorgers neemt naar verwachting af evenals het gebruik van voorzieningen. Daarnaast zien we de voorzichtige nieuwe trend van het 'hybride werken'. De plek van wonen en werken wordt meer en meer losgekoppeld. Het lijkt opeens niet meer zo vreemd om naar de regio te kijken en te zien dat deze aantrekkelijk kan zijn voor een grotere groep mensen om te komen wonen, dan voorheen het geval was. Gezinnen met jonge kinderen uit de centra van Leeuwarden, Drachten of Groningen, die op zoek zijn naar meer ruimte en meer groen. En neem een ontwikkeling als de Lelylijn, die mogelijk kansen biedt. Die kan de afstand in reistijd tussen het Noordoosten en Zwolle of zelfs de Randstad enorm verkleinen. We zetten ons in voor de mensen die hier zijn, voor de mensen die al dan niet tegen hun zin weggaan, en voor de mensen die we willen aantrekken. *Friezen om ú tens* bijvoorbeeld. Genoeg argumenten voor Noordoost Fryslân om te kiezen voor een offensieve strategie.

THEMA'S & OPGAVEN

THE PROOF OF THE PUDDING IS IN THE EATING

ANNO III is een *Agenda*, die tot doel heeft onze gezamenlijke opgaven te agenderen. Wat hebben we samen op te pakken om de regio verder te brengen en onze ambitie te realiseren? Na het vaststellen van de Agenda volgt het concreet maken van de opgaven in uitvoeringsplannen. Dan bepalen we preciezer wat we gaan doen, hoeveel het mag kosten in tijd en geld, waar de financiering vandaan komt en met welke maatschappelijke partners we de opgaven oppakken. *The proof of the pudding is in the eating*, zoals de Britten zeggen, en eigenlijk doet de regio dat pas bij het vaststellen van de uitvoeringsplannen. Dan brengen we echt in beeld wat we willen, maar vooral ook kunnen. Het vaststellen van een agenda met ambitie en opgaven is een noodzakelijke stap die daar aan vooraf gaat en die we nu nemen.

TWEE SOORTEN OPGAVEN

Dat we de winkel al een tijdje open hebben is helder; de samenwerking gaat immers decennia terug. We werken op verschillende manieren samen; we doen aan visievorming, uitvoering, afstemmen, lobbyen. Ook dat heeft invloed op de opgaven die we gezamenlijk agenderen en op willen pakken. Een aantal lopen door vanuit ANNO II en die noemen we 'sterke basisopgaven'. We werken er al jaren succesvol aan samen en er is

weinig tot geen nieuwe besluitvorming nodig. De basis, het fundament, van de topregio, zogezegd. Daarnaast hebben we opgaven geformuleerd die nu actueel zijn, opgepakt en opgestart moeten worden of die de focus leggen op onze *sûnne, griene en ûndernimmende* ambitie. Die zijn onderverdeeld in twee thema's: *duorsume ekonomy en boeie, brûzje en bine*. We brengen focus aan door sterke basisopgaven en (op)nieuw te ontwikkelen opgaven te onderscheiden.

De Agenda is een 'dynamische agenda'. Dit betekent dat onderwerpen vanuit de sterke basisopgaven uitgewerkt geagendeerd kunnen worden bij de fjoergroep, wanneer ze zich voordoen. Komt er bijvoorbeeld een Lelylijn, dan kunnen de bestuurders en ambtenaren van de opgave mobiliteit dat agenderen in de *fjoergroep* en ervoor zorgen dat het een opgave wordt, die uitgewerkt kan worden in een uitvoeringsplan, samen met maatschappelijke partners (indien wenselijk).

De opgaven voor ANNO III zijn geformuleerd aan zogenaamde Opgaventafels in gecombineerde sessies van bestuurders en ambtenaren, soms ook

met maatschappelijke partners erbij. De inbreng van de gemeenteraden eind maart 2021, is daarin meegewogen. De Opgaventafels hebben een advies opgeleverd om een opgave al dan niet op deze agenda te zetten. Vervolgens is door bestuurders integraal afgewogen welke opgaven gezamenlijk opgepakt worden. Deze zijn ter verdieping in de bijlage opgenomen, en dienen als basis voor de op te stellen uitvoeringsplannen.

In onderstaande afbeelding zijn ambitie en opgaven – gegroepeerd naar sterke basisopgaven en naar thema – samengevat. Na de afbeelding worden deze toegelicht.

STERKE BASIS OPGAVEN

Een aantal opgaven lopen door vanuit ANNO II, de zogenaamd sterke basisopgaven. We werken er al jaren succesvol aan samen en er is weinig tot geen nieuwe besluitvorming nodig. De basis van de topregio, zogezegd; het fundament. Deze opgaven hebben bestaande plannen en overlegstructuren en kunnen na bevestiging door vaststelling van de Agenda, direct aan de slag. Wanneer er besluitvorming nodig is die verder gaat dan de bevoegdheden van het portefeuillehoudersoverleg, dan kan dit zonder tussenkomst van thematafels aan de stuurgroep voorgelegd worden. Het vereenvoudigt én versnelt besluitvorming en daarmee daadkracht. Afstemming met andere opgaven vindt onder meer in het regioteam plaats.

Op de Agenda staan vier sterke basisopgaven: woningbouw, mobiliteit, dorpsontwikkelingsmaatschappijen (DOM's) en *grien en blau*.

In het bijlagenboek zijn de uitgewerkte adviezen van de opgaventafels opgenomen.

OPGAVE WONINGBOUW

We gaan als regio gezamenlijk verder met de uitvoering van onze woningbouwafspraken en met de woningbouwprogrammering, zoals wij dat gewend zijn. Op deze manier kunnen we zowel kwalitatief als kwantitatief inzetten op een topregio waar het goed wonen is voor alle doelgroepen.

De gemeenten en provincie hebben reeds afspraken gemaakt voor de komende tien jaar over woningbouw, kern van de afspraak is onder eigen regie sturen op balans. Transformatie en herstructurering van de bestaande voorraad is de kern van de opgave, waarbij leefbaarheid, kwaliteit en duurzaamheid deelopgaven zijn. De regie op de transformatie ligt bij de regio. Er zal met name ook aandacht zijn voor de specifieke woonwensen van onze jeugd die we graag voor de regio willen behouden. Naast de bestaande voorraad hebben we oog voor toevoeging en vernieuwing. We willen initiatieven steunen en kansen benutten. Onze flexibele woningbouwprogramma's bieden daarvoor de basis. We gaan na hoe we de opgave die we hebben voor herstructurering van de bestaande voorraad, de ontwikkelingen rond het Deltaplan en de mogelijkheden die dit onze regio biedt, in de uitwerking van de programmering mee kunnen nemen.

OPGAVE MOBILITEIT

Een goede bereikbaarheid van onze regio en een goede mobiliteit voor onze inwoners en bezoekers zorgt voor de dynamische plattelandsregio die we willen zijn. Een regio waar het mooi wonen, werken en leven is. Met een gezonde, vlotte, veilige en duurzame mobiliteit, en een regionaal mobiliteitsnetwerk dat daarbij past.

Het wordt steeds belangrijker om niet naar de individuele modaliteiten (vervoerwijzen) te kijken, maar naar het geheel, naar mobiliteit. Een samenhangend mobiliteitssysteem verknoopt de bestaande netwerken voor fiets, openbaar vervoer en auto. Zodat iedereen kan kiezen hoe hij wil reizen, en het makkelijk is om over te stappen. De fiets, bus, trein en ook de auto vullen elkaar aan en zorgen samen voor een goede mobiliteit voor onze inwoners en bezoekers. We verbinden de dorpen en voorzieningen in onze regio zo met elkaar en met het stedelijk netwerk om ons heen. Door de analyse van de ontwikkelingen die er allemaal zijn in en om onze regio en hoe ons regionaal netwerk er nu uitziet, hebben we meer inzicht gekregen in de opgaven die er liggen om dit te bereiken.

Na een positief advies van de stuurgroep ANNO op 12 december 2019 hebben alle betrokken colleges van B&W en GS op 21 januari 2020 de mobiliteitsvisie

Noordoost Fryslân vastgesteld en ingestemd met zes regionale opgaven als start voor de uitvoering. Aan de opgavetafel hebben de betrokkenen geconcludeerd dat deze opgaven nog steeds actueel zijn en om regionale samenwerking blijven vragen. Daarnaast zijn er twee aanvullende procesmatige opgaven geformuleerd, namelijk wendbaar inspelen op actualiteiten en bestuurlijke lobby op regionaal niveau.

OPGAVE DORPS ONTWIKKELINGS MAATSCHAPPIJEN

Dorpsontwikkelingsmaatschappijen (DOM's) dragen bij aan de zelfredzaamheid en sociale structuren van de dorpen, wat een positief effect heeft op de leefbaarheid en de Mienskip. Dorpen in de ANNO-regio die nu nog niet bij DOM's zijn aangesloten, kunnen dat alsnog doen.

We willen dit oppakken in ANNO-verband, omdat DOM's zich ontwikkelen door van elkaar te leren. De methodiek verbetert daardoor. De provinciale schaal is daarvoor te groot; de gemeentelijke te klein. De regio Noardeast-Fryslân leent zich hier goed voor.

Bovendien worden de DOM's en de onderliggende methodiek door zowel provincie als gemeente meer en meer gebruikt om zaken in gemeenschappen voor elkaar te krijgen, zoals bij de provinciale erfgoedregeling en GKK. Elkaar daarbij vasthouden en van elkaar leren heeft absolute meerwaarde. De uitvoering/uitrol van de DOM's is vervolgens iets wat de gemeenten afzonderlijk kunnen.

We maken in het proces dus een onderscheid tussen kennisdelen en verbetering, en uitrol en toepassing: eerst richten we ons op de doorontwikkeling en afstemming van het grotere geheel (kennisdeling, methodiek verder uitwerken, geldstromen die vanuit de provincie beschikbaar zijn), en wanneer de DOM's in nieuwe dorpen zijn geland, kan het onderwerp over op de uitvoeringsagenda en kunnen we de opgave desgewenst afbouwen.

OPGAVE GRIEN EN BLAU

De opgave *grien en blau* (groen en blauw) is een brede opgave doordat de onderwerpen die er onder vallen van allemaal verschillende doelen hebben die gerealiseerd moeten worden in het buitengebied/landelijke gebied. Het zijn projecten die onder ANNO II opgezet zijn en voortgezet worden. Daarnaast zijn het ook nieuwe opgaven. *Grien en blau* gaat over opgaven op het terrein van klimaat, biodiversiteit en landbouw, waarbij de verschillende overheden en samenwerkingspartners hun opgaven bij elkaar brengen, afstemming zoeken en samenwerken in programmering en uitvoering.

Provincie en wetterskip zijn van de overheidspartners bij de meeste *grien en blaue* opgaven leidend. Daarnaast zijn dit de opgaven waar we gebiedsgericht kunnen werken: afstemming tussen de partners wanneer ergens de schop de grond in gaat, zodat zo integraal mogelijk gewerkt wordt. Zo verzilveren we koppelkansen. Vanuit het principe dat we geen dingen dubbel doen, laten we de opgaven of projecten die we op een ander schaalniveau oppakken, daar waar ze zijn. Deelopgaven of bijvoorbeeld gezamenlijke voorbereiding pakken we wel in regionaal verband op. De opgaven die we willen oppakken betreffen

landbouw, klimaatadaptatie en biodiversiteit. Bij **landbouw** gaat het om duurzame landbouw die steeds meer kringlopen sluit en grondgebonden is. Landbouw in een breder perspectief, met onderwerpen als natte teelt en stikstof. Het is van belang dat we goed met onze bodem omgaan. Landbouw zit ook in de Versnellingsagenda met businesscase 2d project Fjildlab. Doel daarvan is om in de regio een economische slim en ecologisch verantwoorde sector te hebben, die als kennislaboratorium kan functioneren voor de rest van Nederland. Daarvoor zijn innovaties en nieuwe verdienmodellen nodig.

Voor **klimaatadaptatie** zoekt het waterschap een platform om de opgaven met medeoverheden en andere partners in het gebied te concreet te maken. Gemeenten hebben voor klimaatadaptatie met inwoners te communiceren; planvorming wordt op provinciale schaal opgepakt. Flexibel waterbeheer is ook onderdeel van de klimaatopgave. Verzilting en berging bij forse regenbuien horen bij flexibel waterbeheer. Naast het waterschap hebben ook gemeenten een forse opgave, zoals onder meer het opvangen van water in de bebouwde kom. Daarnaast wil het waterschap aan de slag met het ontwikkelen van (natuurlijke) oeververbindingen. Een aantal van deze zaken pakken we in het verband van Better Wetter op. We gaan na of we Better Wetter kunnen verbreden en meer gemeentelijke overheden aan het project kunnen binden.

Biodiversiteit is een project uit ANNO II en kan

verbreed voortgezet worden. Doelen van zowel samenwerkingspartners als overheden kunnen bij elkaar gebracht worden, waarbij naar versterking en meerwaarde wordt gezocht. Hoe kun je in alle activiteiten die uit worden gevoerd in de toekomst biodiversiteit meenemen of een waarde toekennen? In ANNO II was het onderdeel van Better Wetter. De kerngroep van Better Wetter is voorstander van continuering, in die zin dat het onderdeel zou moeten zijn of worden van alle Better Wetter projecten. Het is dan wel zaak kennis en ervaring die we opdoen te bundelen, zodat we inzicht krijgen en deze kunnen delen.

DRIE UITGANGSPUNTEN VOOR DE UITVOERING VAN GRIEN EN BLAU

We werken aan concrete maatregelen om doelen voor klimaatadaptatie, nieuwe landbouw en biodiversiteit in het gebied te realiseren. Hoe we dat gaan doen, werken we na vaststelling van ANNO III verder uit. Daarbij hebben we in ieder geval voor ogen:

1. Interbestuurlijk actief participeren en aansluiten bij de lopende initiatieven;
2. In de regio werken aan meer samenhang, onder andere qua doelstellingen en uitvoering in projecten;
3. Toewerken naar een gebiedscontract met grondeigenaren.

THEMA 1

DUORSUME EKONOMY

DUURZAME ECONOMIE

De regio heeft de ambitie in 2040 een topregio te zijn, waar *sûn, grien en ûndernimmend* de focus heeft. De regio wil daarom transformeren naar een sterke en duurzame economie. De opgaven economie en duurzaamheid dragen daar aan bij, versterken elkaar en zijn daarom onder één thema geclusterd. Juist door stevig aan de energietransitie te werken willen we de economie versterken. Nauwe aansluiting wordt gezocht bij de Versnellingsagenda. De doelstelling voor 2040 is: de regio excelleert in eigen duurzame opwek en werkgelegenheid voor de totale transitie van mens en maatschappij.

De volgende opgaven maken dat we tot een duurzamere economie komen. In het bijlagenboek zijn de uitgewerkte adviezen van de opgaventafels opgenomen.

OPGAVE ECONOMIE

DE GROENE KANSENDRIEHOEK

Om onze Topregio inhoud en 'fjoer' te geven willen we inzetten op verduurzaming en circulariteit van de regionale economie en ons daarmee profileren. We willen de 'triple helix' benadering van de Versnellingsagenda blijven benutten. Het is een (niet vrijblijvend) samenspel van het onderwijs, ondernemers en overheden in de regio. Ieder met eigen verantwoordelijkheden en een duidelijke agenda om het samen tot een succes te maken. Dat vraagt een verdiepingsslag. In onze regio zijn diverse voorlopers die we willen uitdagen om ons te inspireren en te stimuleren. Datzelfde geldt voor het ter hand nemen van de uitgangspunten voor de circulaire economie; grondstoffen, energie en mensen (iedereen doet mee). Projecten die daarbij zijn genoemd zijn het voortzetten van projecten als 'Energie voor MKB', het verder intensiveren van samenwerking tussen onderwijs en ondernemers op kansrijke beroepen in bijvoorbeeld de energietransitie, verduurzaming van bedrijventerreinen en bedrijven, waarbij circulaire bedrijven als een 'specialty' kunnen worden gezien. Een (digitaal) energie(k) loket dat kennis biedt aan ondernemers zien we als een passende verbreding op het loket gericht op de inwoners van de regio.

BOEIEN EN BINDEN

Vanaf 2010 werken de gemeenten in de regio op economisch gebied samen. Economie houdt zich niet aan gemeentegrenzen. Het zwaartepunt

van onze economische inzet is de bestaande ondernemers letterlijk en figuurlijk ruimte te bieden om te ondernemen. Dat geldt eveneens voor nieuwe ondernemers welke een onderneming starten. Het gaat om 'boeien en binden' van bedrijven aan de regio, waarin zij zich thuis en welkom voelen. Ondernemers bieden niet alleen werkgelegenheid (welvaart), maar dragen ook bij sport en cultuur (welzijn) in de regio. Samen kunnen we meer toegevoegde waarde leveren dan ieder voor zich. Een uitnodigend ondernemersklimaat is ons doel. Goede infrastructuur (fysiek en digitaal) is een randvoorwaarde even als goede vestigingsmogelijkheden. De provincie is daarin een belangrijke partner. Nu er steeds meer zelfstandigen en Zzp'ers een bedrijf starten zien we ook goede mogelijkheden voor kleinschalige vestigingsmogelijkheden bij de dorpen. Dat komt ten goede aan de leefbaarheid van deze dorpen.

OPGAVE DUURZAAMHEID

DECENTRAAL ENERGIESYSTEEM

Een Top regio zorgt er voor dat energie die nodig is voor de energie- en warmtetransitie zo veel mogelijk lokaal wordt opgewekt en op een slimme manier wordt gedistribueerd. Dat zorgt voor zo weinig mogelijk verlies bij transport, draagvlak in de Mienskip en een zo

laag mogelijke belasting van het netwerk. Smart grids - ook wel 'intelligente netten' genoemd - zijn volop in ontwikkeling. Het is eigenlijk de communicatie-infrastructuur die het mogelijk maakt om netten en aansluitingen flexibeler te maken en vraag en aanbod van elektriciteit beter op elkaar af te stemmen. Door als regio in te zetten op een decentraal energienetwerk inclusief smartgrid, kan een aantal opgaven zoals energie vanuit landschap, gezamenlijke aanpak Warmte Uitvoering Programma, koppeling DOM/SOM met duurzaamheid en energie voor MKB) gekoppeld worden. Deze zijn opgenomen in de bijlage bij het advies van Opgavetafel 1, de zgn. matrix. Verder kan gezamenlijk ingezet worden op innovatie op dit gebied, zoals bijvoorbeeld de opslag van energie en experimenteren met circulaire economie en duurzame bouwmethoden in samenwerking met het (lokale) bedrijfsleven. Juist in deze regio zit veel kennis en innovatiekracht bij grote en kleinere bedrijven die we

kunnen en moeten benutten om onze doelstelling om een Top regio te worden, waar te kunnen maken. Onderzoek naar de mogelijkheden van eigen opwek en koppeling van lokale initiatieven, inclusief mogelijkheden als groen gas, waterstof, aquathermie etc., past hier bij.

ENERGIELOKET +

De gemeenten beschikken over hun eigen energieloket c.q. bouwloket waar de inwoners van een gebied individueel en laagdrempelig geholpen worden bij hun eigen duurzaamheidsopgave. De afstand is letterlijk en figuurlijk klein en dat werkt goed. Een belangrijke '+' kan wel bereikt worden door kennis te bundelen in een gezamenlijk kenniscentrum. Ook de coördinatie en inzet van energiecoaches, via de lokale loketten, zou hierin afgestemd kunnen worden. Dit draagt bij aan kennisdeling, een efficiënte inzet van middelen en innovatie binnen de regio en sluit daarmee goed aan bij de doelstellingen van een Topregio.

THEMA 2

BOEIE, BRÛZJE EN BINE

BOEIEN, BRUISEN EN BINDEN

De blijvende ontwikkeling van de leefbaarheid van het gebied is een belangrijke voorwaarde om een topregio te worden. Wanneer mensen er goed en graag wonen in of bij dorpen, die bereikbaar zijn, waar voldoende voorzieningen zijn en de gemeenschapszin hoogtij viert, dan kunnen we spreken van een vitale topregio. Het thema *boeie, brûzje en bine* draagt met een vijftal opgaven aan deze ontwikkeling bij. De doelstelling voor 2040 is: gelukkigste regio van Nederland voor jong en oud.

Met de volgende opgaven gaan we de komende jaren aan de slag, zodat we het *boeien, brûzjen en binen* in de regio versterken. In het bijlagenboek zijn de adviezen van de opgaventafels opgenomen.

Samen met Ameland en Schiermonnikoog hebben alle vier gemeenten in de regio Noordoost behoefte om een regionale woonzorgvisie op te stellen. Men kent elkaar nog van ANNO II waar samen aan de opgave zorglandschap is gewerkt. De woonzorgvisie is hier een logisch en concreet vervolg op.

Het doel van de woonzorgvisie is een regionaal dekkend en passend wonen- en zorgaanbod voor ouderen te formuleren, dat antwoord biedt op de toekomstige vraag van onze inwoners. Bedoeling is dat een bredere doelgroep hier op mee kan liften. Samen, omdat inwoners zich niet aan geografische grenzen houden en door wetten heen 'trekken' of bewegen. Dat geldt ook voor het gecontracteerde aanbod: de

zorgaanbieders. In deze visie zal dan ook aandacht moeten zijn voor ontschotting – zowel financieel als vanuit clientniveau/perspectief, schaalvergroting van de inkoop van zorg en het ontwikkelen van sturing en grip op het aanbod. Er is consensus om dit gezamenlijk op te pakken en er een regionale visie van te maken, die aan de raden ter vaststelling wordt voorgelegd. Waarbij in de volgorde een omgekeerde trechteraanpak de voorkeur heeft: gemeenten stellen samen met de andere financiers van zorg zoals de zorgverzekeraar en het zorgkantoor, een startnotitie in de vorm van een conceptvisie op, waarin de haalbaarheid van een gezamenlijke visie wordt getoetst. Ze betrekken bij de verdere uitwerking andere relevante stakeholders. Voor de individuele gemeenten levert het concreet een (regionale) woonzorgvisie op. Met als mogelijkheid op termijn de verwerking in een lokaal uitvoeringsprogramma, waarin onderdelen kunnen zitten – en ruimte – is voor regionale samenwerking.

OPGAVE GEBIEDSPROMOTIE

OPGAVE BLOEIZONE

De Bloeizone is een concept dat zich richt op mensen als gezonde en gelukkige inwoners. Het is afgeleid van de zgn. *blue zones* waarin mensen vitaal en gelukkig oud worden. Het concept is omarmd door de provincie. Inzetten op dit concept kan goed bijdragen aan de ambitie van de regio om topregio te worden, omdat de nadruk op vitaliteit – *sûn* – gelegd wordt. In de uitwerking in het uitvoeringsplan gaan we na wat het de regio op kan leveren, maar vooral ook hoe en met wie we dit willen oppakken. Maatschappelijke partners spelen hier een belangrijke rol in.

Als we meer mensen of andere doelgroepen willen aantrekken moeten we weten wie we zijn, wat we te bieden hebben en dit aan de wereld vertellen. Ook is het goed om na te gaan wie er willen komen en wie niet, en waarom niet en of wij daar iets aan kunnen veranderen.

Samen maken we het verhaal van de regio, om het vervolgens met verve uit te dragen. Het verhaal van Noordoost Fryslân, moet van ons allemaal worden; bestuurders en ambtenaren, maatschappelijke partners en niet in de laatste plaats onze bedrijven en inwoners, onze *Mienskip*.

Het verhaal van de regio is input voor en onderdeel van de strategie voor gebiedspromotie.

Gebiedspromotie is een van de dragers om een topregio te kunnen worden. Het is een belangrijk hulpmiddel om onze ambitie te bereiken. We willen de kwaliteiten van de regio zichtbaar maken; onszelf op de kaart zetten. Dit kan uitmonden in een situatie waarin je als regio gevonden wordt, niet alleen door toeristen en nieuwe bewoners, maar ook door nieuw te vestigen bedrijven en (kennis-)partners die met ons willen samenwerken aan bijvoorbeeld innovaties.

Bij het uitwerken van de opgave verkennen we hoe we aan kunnen sluiten bij wat er al is en hoe dat elkaar kan versterken, zoals bestaande toeristische promotie. Te beginnen bij RMT en de plannen die zij hebben voor destiniemarketing. We gaan geen dingen dubbel doen. De strategie voor gebiedspromotie versterkt onze lobby. Of er een aparte opgave nodig is of dat we het beter onder de lobby scharen, bepalen we in de uitwerking. In Businesscase 3B uit de Versnellingsagenda vinden we wellicht middelen voor deze opgave.

OPGAVE CULTUUR

Door cultuur als gezamenlijke opgave op te pakken, kunnen we als regio steviger worden op cultureel gebied. Cultuur moet hierbij breed worden opgevat; ook als drager van ambitie en leefbaarheid, oftewel als ondersteuning aan de topregio. Een bloeiende culturele omgeving trekt (ook) jongeren aan en kan daarmee krimp of leegloop van de regio tegengaan. We werken toe naar gemeenten waar ruimte is voor culturele ontwikkeling en waar een goede structurele basis wordt neergezet. Deze is er voor een brede doelgroep doordat er een link is naar de lokale gemeenschappen. Dit geeft enerzijds een impuls aan recreatie & toerisme en leefbaarheid: we zijn hiermee een aantrekkelijke regio om te wonen en te werken. Anderzijds gaat het om cultuur op zichzelf, dus niet alleen als drager van verbinding, maar ook om de verdere ontwikkeling van het culturaanbod en de cultuurparticipatie.

Bij het uitwerken van de opgaven leggen we de focus op *structurele* versterking van cultuur in de regio, in plaats van bijvoorbeeld het eenmalig organiseren van een cultureel evenement. Denk aan *brûsplakken* of aan ((twee)jaarlijks) terugkerende evenementen, zoals een beeldenroute, atelierroute, Biënnale van het Noorden of een taalproject. Ook onze 'kroonjuwelen' kunnen worden ingezet bij deze opgave, bijvoorbeeld landschapsbeleving via vaarroutes. Het gezamenlijk afstemmen in de regio behoort ook tot de mogelijkheden; bij één grote publiekstrekker kunnen kleinere initiatieven meeliften, zonder daarbij in elkaars vaarwater te zitten.

KORTOM

4 **STERKE BASISOPGAVEN**

2 **THEMA'S**

6 **OPGAVEN EN TOCH INTEGRAAL**

De opgaven voor ANNO III vallen uiteen in twee thema's: *duorsume ekonomy* en *boeie, brûzje en bine*. Daarnaast hebben we nog vier sterke basisopgaven. Ondanks dat we de opgaven zo hebben geordend en ingedeeld, staan ze niet los van elkaar. We willen integraal werken, ook over de thema's heen, wanneer dat het resultaat versterkt. Insteek is dat overal en altijd te doen, en het krijgt concreet vorm in het regioteam.

EFFECTEN METEN EN KENNIS BORGEN

Om te weten hoe het gaat in de regio, en om de vraag te kunnen beantwoorden of de samenwerking effect heeft en ons dichterbij onze ambitie brengt, gaan we kennis borgen door te monitoren. Tijdens ANNO II maakte de Fryske Akademy vier sociaal economische vitaliteitsscans. Bij ANNO III trekken we dit breder met de regionale brede welvaartsmonitor. Het FSP maakt deze jaarlijks voor de Versnellingsagenda, waarbij ze ieder jaar een verdiepingsonderzoek doen dat aansluit bij één van de programmalijnen van de Versnellingsagenda. We gaan na hoe we die monitor samen kunnen benutten. Dat geeft een totaalbeeld van de brede welvaart in de regio. We kunnen dan vergelijken met andere regio's en met het verleden; boeken we de resultaten die we wilden boeken?

Naast een totaalbeeld voor de regio gaan we ook per opgave na of we indicatoren en effecten kunnen meten, zodat we kunnen bespreken of we met de goede dingen bezig zijn en de kennis die we verzamelen kunnen borgen.

In een jaarlijkse voortgangsrapportage verantwoorden we per opgave de voortgang. Ook gaan we na of we iets kunnen melden over het dichterbij brengen van onze ambitie, aan de hand van de brede welvaartsmonitor of kwalitatieve beschrijvingen.

UITGANGS PUNTEN

VOOR SAMENWERKING

Samenwerken is best hard werken, en gaat niet altijd vanzelf. Om resultaten te kunnen boeken moeten er energie en middelen in gestopt worden. Partijen moeten iets bijdragen, zoals menskracht en geld. Samen beslissen en uitvoeren voelt wellicht als het inleveren van een stukje autonomie. De gezamenlijke resultaten en het plezier van samenwerken maken dat meer dan goed. Als overheden in Noordoost Fryslân hebben we die ervaring, dat samenwerken loont. We zetten dat doelbewust voort. We hanteren daarbij een aantal uitgangspunten, die de manier waarop we samenwerken bepalen, zodat deze goed loopt en loont. Op het moment dat het onverhoopt minder gaat, kunnen ze helpen om samen te bepalen hoe we verder gaan. We kunnen elkaar er op aanspreken.

HALEN EN BRENGEN IS IN BALANS; WE GUNNEN ELKAAR WAT

PLATFORM VOOR AFSTEMMING EN SAMENWERKING

Naast het samen oppakken van projecten of opgaven, is het zijn van een samenwerkingsplatform een belangrijke functie voor de partners in de regio Noordoost-Fryslân. Een platform waar we elkaar vinden om af te stemmen en samen te werken; langdurig en ad hoc, samenwerkingspartners uit de *mienskip* en overheden. Vooral voor wetterskip en provincie heeft dit meerwaarde om hun slagvaardigheid te vergroten. Zo kunnen we integraal afstemmen voor we gebiedsgericht aan de slag gaan of een sub-podium vormen om de onderhandelingen in de provinciale RES aan te vliegen. Het zijn twee voorbeelden van het adagium dat je samen verder komt.

HALEN EN BRENGEN IN BALANS BIJ EEN DYNAMISCHE AGENDA

We maken een dynamische agenda: er kunnen opgaven bij, af en anders, mits ze bijdragen aan de visie en ambitie en mits het eigenaarschap goed geborgd is. Het zou een misverstand zijn te denken dat dynamisch betekent dat samenwerken vrijblijvend is. Dat is het niet! Alleen met gecommitteerde partners kunnen

we op lange termijn resultaten boeken. Halen en brengen moeten in balans zijn, waarbij voorop staat dat we elkaar wat gunnen. We weten dat wat goed is voor het geheel ook goed is voor de delen. Van belang is dat we samen opgaven oppakken waarbij we elkaar nodig hebben om het resultaat verder te brengen. We brengen in beeld wat de meerwaarde is voor de afzonderlijke partners, de meerwaarde voor de regio, en hoe het bijdraagt aan het realiseren van de ambitie om van Noordoost-Fryslân een topregio te maken.

IN EEN FLEXIBELE NETWERK STRUCTUUR

Deze nieuwe ronde biedt nieuwe kansen. De wereld ziet er anders uit dan ten tijde van ANNO I en II. Neem alleen al de vermindering van het aantal gemeenten en hun organisaties. Daarom gaan we na of we het netwerk flexibel en wendbaar kunnen organiseren, samen met stakeholders uit de mienskip. En wel zo dat we resultaten kunnen boeken. En de voortgang en samenhang kunnen bewaken waar dat nodig is.

Om uit de startblokken te kunnen, beginnen we met een structuur die lijkt op die van ANNO II. Dat liep in de basis goed. We beginnen met een *fjoergroep*, themagroepen en opgaven. In de loop van ANNO III kunnen we nagaan of er verandering nodig is om de structuur optimaal en flexibel te maken.

EEN SAMENWERKING DIE RUIMTE GEEFT

ANNO is een stevige samenwerking waar resultaten worden geboekt, maar geen exclusieve. Opgaven met andere burens oppakken kan en mag nog steeds, natuurlijk! Expliciet kiezen voor gezamenlijke opgaven in ANNO-verband betekent wel commitment aan elkaar en aan die opgaven. Daar is geen ruimte voor vrijblijvendheid. Dat op tafel leggen en bespreekbaar maken, maakt de samenwerking des te steviger.

SAMENWERKEN IN VERSCHILLENDE VORMEN: UITVOEREN, AFSTEMMEN EN LOBBYEN

De ANNO-opgaven zijn ongelijksoortige opgaven, en dat heeft vooral te maken met abstractieniveau en de manier van samenwerken. Per opgave gaan we na wat de beste manier van samenwerken is: uitvoeren, afstemmen en of lobbyen.

Ook is er verschil in de opgaven voor wat de voortrekkersrol betreft. Dat heeft alles te maken met verantwoordelijkheden en bevoegdheden. Ligen deze meer op het bordje van de gemeenten, zoals in het domein leefbaarheid en vitaliteit, dan zullen zij de abstractere opgaven dragen en het voortouw nemen om deze samen met anderen op te pakken. Ligen deze meer bij provincie en wetterskip, zoals bij *grien en blau*, dan zijn de onderwerpen concreter en is het netwerk met samenwerkingspartners heel belangrijk. Het afstemmen en samenwerken in een platform waardoor we elkaar gemakkelijk kunnen vinden, is relevant bij deze opgaven. De leidende ANNO-organisaties zijn wetterskip en de provincie; de opgaven en daarmee de trekkersrol ligen meer op hun bord.

NAAST DE VERSNELLINGSAGENDA

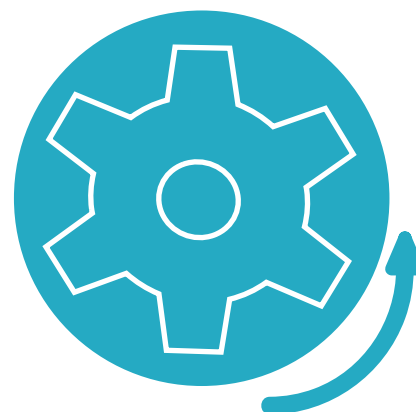
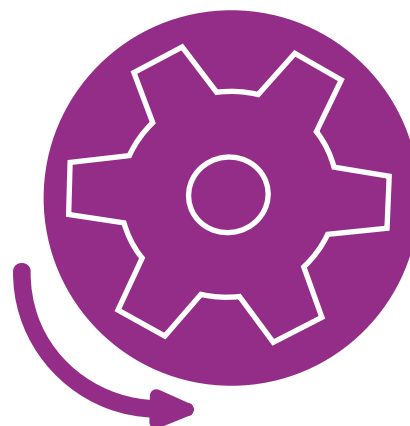
In het Noordoosten hebben we een stevige regionale opgave op het gebied van economie, arbeidsmarkt en onderwijs. In de Regiodeal / Versnellingsagenda is het doel om de economische structuur versneld

te versterken. Om deze versnelling slagvaardig aan te jagen wordt er nauw samengewerkt tussen bedrijfsleven, onderwijs en overheid. Deze visie neemt dat gegeven mee en wil ook de paraplu voor de Versnellingsagenda zijn.

We doen geen dingen dubbel, maar willen elkaar versterken en aanvullen. De doelstellingen en de middelen liggen vast in de Versnellingsagenda. We kunnen ons voorstellen dat we daar aan bijdragen door projecten (ook) in de ANNO-structuur op te pakken. Formuleren we in deze agenda een sociaal economische opgave, dan pakken we die in samenhang met de (doelen van de) Versnellingsagenda op. We maken duidelijk voor samenwerkingspartners waar ze moeten zijn met hun vraagstukken en ideeën. Wat en wie er achter welke deurbel zit.

SAMEN MET DE SAMENWERKINGSPARTNERS

Het is belangrijk om ons te realiseren: we draaien als overheden lang niet bij alles aan de knoppen. Onze rol en verantwoordelijkheid is beperkt. We kunnen niet alles alleen oplossen; bij complexe problemen hebben we anderen nodig – en zij ons – om tot resultaten te komen. In het uitwerken van de opgaven betrekken we de samenwerkingspartners, als dat niet al gebeurd is in een eerder stadium. Voor bijvoorbeeld *grien en blau* loopt de samenwerking met partners als jaren goed. Zij zijn al betrokken in de fase van agendavorming, waar we de opgaven geformuleerd hebben.

ORGANISATIE & AANSTURING

VAN DE SAMENWERKING

STRUCTUUR EN AANSTURING

Hoe organiseren we de samenwerking?
Met elkaar als zes overheden,
bestuurlijk en ambtelijk, èn met onze
samenwerkingspartners. Het betreft
het bestuurlijk en ambtelijk samenspel
en de manier waarop we tot besluiten
komen. In het Handboek ANNO III
hebben we omschreven hoe we de
goede dingen op de goede manier
kunnen doen.

DE INHOUD IS LEIDEND

We organiseren dat *lyts en linich*. We baseren ons op de structuur van ANNO II en brengen daar enkele verbeteringen in aan. Zodat we de snelheid er in kunnen houden en zowel de overheden zelf als de samenwerkingspartners met meer gemak (nieuwe) opgaven kunnen agenderen, en we tegelijkertijd ook de voortgang en resultaten kunnen bewaken en het *fjoer* brandend kunnen houden.

Uitgangspunt is dat inhoud leidend is aan structuur. Dat betekent onder meer dat we de opgaven en dus onze inhoudelijk betrokken spelers – portefeuillehouders en ambtenaren – een centrale plek geven in de structuur.

Opgaventrekkers, intern coördinatoren en de programmacoördinator van Team ANNO treffen elkaar met enige regelmaat om op inhoud en proces de onderlinge samenwerking steviger te maken in een regioteam. Het regioteam heeft een cruciale rol in het leggen van verbindingen en integraal werken. In het Handboek ANNO III dat als bijlage bij de samenwerkingsovereenkomst is gevoegd, is helder gedefinieerd wat rol en verantwoordelijkheid van ieder gremium zijn.

UITGANGSPUNT IS DAT INHOUD LEIDEND IS AAN STRUCTUUR

PARTNERS ORGANISEREN EIGENAARSCHAP EN DRAAGVLAK

Regionaal samenwerken kan vleugels krijgen als alle partijen overtuigd zijn van de meerwaarde, en dat ook organiseren in eigen huis. Alle 'lagen' van de organisatie moeten er achter staan: politiek, bestuur en organisatie. Regionale commissievergaderingen, waarin volksvertegenwoordigers partij-gewijs bijéén komen om mee te denken en te praten over de regionale samenwerking, vergroten de politieke betrokkenheid. Thematafels doen dat voor de bestuurlijke betrokkenheid. Net als thematische infosessies waarbij volksvertegenwoordigers invloed kunnen uitoefenen voor het concreet wordt, en hen later vertellen wat er bereikt is. Ambtelijk is er iets meer voor nodig, zodat niet alleen de meest-betrokken medewerkers ANNO dragen, maar dit breder gebeurt. Het leidinggevend kader als ambassadeurs met een warm hart voor ANNO, dat zou mooi zijn! De intern coördinatoren hebben hierin een cruciale rol. Zij zijn de verbinders in eigen huis, en naar de andere organisaties toe, als het om het proces gaat. Op inhoud doen de betrokken (beleids) medewerkers dat. Er regelmatig over communiceren en successen vieren helpt daarbij. Zorgen dat medewerkers tijd hebben om aan regionale opgaven te werken en 'het er niet even bij hoeven te doen', en dat ze van voldoende niveau zijn om de samenwerking

aan te kunnen, is cruciaal voor het welslagen. Interne verankering van resultaten draagt ook bij aan draagvlak. Mensen zien dat samenwerken loont. Als laatste is het raadzaam de interne afstemming en voorbereiding van besluitvorming goed te organiseren. Voor de helderheid: dat bepaalt iedere partner zelf, maar afstemming is wel wenselijk.

TEAM ANNO

De zes overheidspartners van ANNO hebben een belangrijke rol om van de regionale samenwerking een succes te maken. Daar ligt het eigenaarschap van ANNO. Daarbij worden ze ondersteund door Team ANNO met een coördinatie die *lyts en linich* is. Concreet betekent het dat een paar mensen in deeltijd Team ANNO vormen. Door de bemensing van Team ANNO zoveel mogelijk met 'eigen mensen' te doen, dus deze uit te lenen, versterken we de onderlinge verbinding. Ook voor dit team is helder in het Handboek omschreven wat rol en verantwoordelijkheid zijn. Met *lyts en linich* als uitgangspunt is inzet vanuit de zes organisaties op bedrijfsvoeringstaken, zoals van financiën en communicatie, nog wel een vereiste. Voor de goede orde: Team ANNO coördineert, faciliteert en jaagt de samenwerking aan. De (uitvoering van) inhoudelijke opgaven wordt opgepakt door de deelnemers zelf.

LOBBY

Eén van de redenen om samen te werken is dat we samen sterker staan. We hebben meer massa om een deuk in een pakje boter te slaan en geldstromen zullen in de toekomst meer regionaal verdeeld worden. Lobby is daarom één van onze vormen van samenwerking. We trekken gezamenlijk op richting rijk, Europa en provincie. Door onze eigen opgaven aan te laten sluiten op hun beleidsdoelen kunnen we steun, (regel)ruimte of middelen naar ons toe halen of de ander beïnvloeden andere beleidskeuzes te maken.

Lobbyen werkt twee kanten op. We redeneren vanuit eigen opgaven en dossiers, en we sluiten aan bij de ambities en ontwikkelingen van de ander. Lobbyen doen we zelf en samen met anderen, zoals provincie, K6 en SNN. Het ligt op het bordje van de vier burgemeesters; zij coördineren de lobby en zorgen er samen met bestuurlijk opgavetrekkingen voor dat deze gevoed wordt van uit de inhoudelijke opgaven.

Daarnaast krijgen we zaken in een netwerk voor elkaar door bestuurders en ambtenaren de regio te laten vertegenwoordigen in andere samenwerkingsverbanden, zoals bijvoorbeeld het FBOK, RES en FUMO. Onder ANNO II was dit op enkele dossiers al gebruikelijk, en we gaan na waar we dat willen uitbouwen.

In de uitwerking – na vaststelling van de Agenda – bepalen we hoe we de lobby willen organiseren en aansturen en hoe de wisselwerking tussen lobby en de opgaven vorm krijgt. Verschillende opgaven hebben expliciet aangegeven baat te hebben bij lobby dan wel fondsenwerving, zoals de woonzorgvisie, economie, mobiliteit, wonen en duurzaamheid. We gaan na wat er ligt aan lobby-structuur en inhoud in de regio en bij de afzonderlijke partners, en betrekken deze in onze keuzes.

COMMUNICATIE

DE BOODSCHAP DAT SAMENWERKING BLIJFT

ANNO heeft behoefte aan gedegen communicatie. We willen de wereld laten weten dat we doorgaan met onze samenwerking, en waarom we dat doen. En dat we het merk ANNO blijven voeren, omdat het een sterk merk is. De boodschap dat ANNO II vervolg krijgt geeft onze partners de zekerheid dat ze (weer) aan kunnen sluiten. Dat er een platform blijft om elkaar te ontmoeten en af te stemmen. In de eigen organisaties maken we helder hoe de bakens zijn verzet, dat ANNO van ons allemaal is en wat de toegevoegde waarde van samenwerken is.

STRUCTURELE AANDACHT VOOR COMMUNICATIE

Naast deze aankondiging van een derde Agenda Netwerk NoordOost is ook breder aandacht voor externe en interne communicatie nodig. Vertellen wat we aan het doen zijn, welke resultaten we boeken en welke meerwaarde de samenwerking voor de regio heeft, is van groot belang voor het draagvlak ervan. En dat gedurende de gehele looptijd. Het draagt bij aan de interne verankering van de resultaten. Hoe we dat doen en wie daarin welke rol heeft, bepalen we na het kiezen van de opgaven en de structuur. We beleggen de verantwoordelijkheid om te communiceren expliciet op verschillende plekken, zowel bestuurlijk als ambtelijk. Goed en regelmatig communiceren ondersteunt en versterkt de dynamische agenda; nieuwe urgente onderwerpen komen op de agenda wanneer we goed weten wat er gebeurt en waar we moeten zijn. Het biedt ook samenwerkingspartners de gelegenheid om te agenderen. Zo vieren we de successen van ANNO, en vertellen we het hele verhaal van ANNO graag. De brede welvaartsmonitor gaat ons daarbij helpen.

MIDDELEN

Aan de samenwerking in Noordoost Fryslân committeren we ons voor de lange termijn. Die toprogio willen we zijn in 2040 en dat hebben we niet van vandaag op morgen voor elkaar. De meeste opgaven hebben looptijden langer dan vier jaar, en dan doet eind 2025 afronden geen recht aan wat we nu opbouwen en voortzetten. Daarom passen we na vier jaar een heroverwegingsmoment in, over het al dan niet continueren van de samenwerking. In de tweede helft van 2025 maken we de balans op met een evaluatie. De periode van de Regiodeal/Versnellingsagenda loopt eind 2024 af. De triple helix zal geconfronteerd worden met dezelfde vraag als de ANNO-partners. Samen optrekken in het zoeken naar antwoorden is misschien wel het sterkste voor de regio. Maar tiden hawwe tiden, en daar hebben we tegen die tijd naar te handelen. Oogsten en de successen vieren is iets wat we zeker gaan doen. Niet alleen aan het eind; continu.

MENSKRACHT IS DE CRUCIALE FACTOR

Menskracht met energie en plezier zijn belangrijk middelen om tot resultaten te komen. Het is een belangrijke voorwaarde om projecten tijdig van de grond te laten komen. Bij het opstellen van de uitvoeringsplannen per opgave zal dit aan de orde komen. Het is een harde voorwaarde; wanneer we de ambtelijke capaciteit kwantitatief en kwalitatief niet voldoende weten te organiseren, dan pakken we de opgave niet direct gezamenlijk op. Nu we Team ANNO bovendien *lyts en linich* organiseren, zal er naast de inhoudelijke bijdragen ook meer op het vlak van bedrijfsvoering gevraagd worden (zie paragraaf 7.1 Structuur).

PROJECTKOSTEN

Samenwerken is gemakkelijker wanneer er geld is. Zeker wanneer we op voorhand weten dat het er is. Helaas zit de wereld anno 2021 niet meer zo in elkaar. Bij ANNO II hebben we laten zien dat we zeer goed in staat zijn om tijdens de samenwerking middelen voor de opgaven te organiseren. Daar vertrouwen we ook op bij ANNO III. Bij het opstellen van de uitvoeringsplannen brengen we in beeld welke middelen we zelf en anderen hebben en hoe wij 'daarbij kunnen komen'. LEADER-middelen en Krimpgelden van BZK zijn daarvan twee voorbeelden. De Krimpgelden lopen tot en met 2021 en nog onduidelijk is of en op welke wijze er een vervolg

komt. Dat het van belang is voor de regio is evident. Om dat onder de aandacht te houden is lobbyen is een belangrijk instrument. Het uitblijven van financiële middelen hoeft niet te betekenen dat een opgave niet doorgaat. De samenwerking op duurzaamheid kreeg bij ANNO II extra vaart toen er halverwege de periode extra middelen bij kwamen. We realiseren ons wel dat opgaven gemakkelijker tot resultaten komen wanneer de financiering wel op voorhand geregeld is, of op z'n minst in zicht is bij aanvang.

ORGANISATIEKOSTEN

Naast de projectfinanciering zijn er net als bij ANNO II organisatiekosten. ANNO III heeft een buitenboordmotor nodig om de samenwerking te laten draaien: Team ANNO. Dit team organiseren we *lyts en linich*, zoals in hoofdstuk 8 is opgenomen. De kosten verdelen we op dezelfde wijze als bij ANNO II; iedere organisatie betaalt haar aandeel. Door dit *lyts en linich* te doen zijn de begrote kosten met € 80.000 terug gebracht ten opzichte van ANNO II. Bedroegen de jaarlijkse organisatiekosten bij ANNO II rond de € 330.000, voor ANNO III begroten we die op €250.000 jaarlijks. De partners dragen bij naar rato van inwonertal, uitgezonderd het wetterskip; die betaalt een vast bedrag. In het Handboek ANNO III zijn de bedragen en dekking opgenomen.

